

УДК 902.03 (477.54)

ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ БІЛЯ с. СИНІЧЕНО ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ірина Сніжко

Український державний університет залізничного транспорту

Україна, 61050, м. Харків, площа Фейербаха, 7

e-mail: isnizhko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7797-9494>

Пошук пам'яток давнього кам'яного віку у районі середньої течії Сіверського Дінця було розпочато напередодні XII Археологічного з'їзду, продовжено у 1920-30-ті роки М.В. Сібільовим і поновлено у 1988 р. експедицією Харківського історичного музею.

М.В. Сібільов відкрив у цьому районі 7 місцезнаходжень, але зараз із їх локалізацією виникають певні складнощі, коли нова пам'ятка ототожнюється із відкритою раніше. Показовою у цьому сенсі є ситуація із пам'ятками, розташованими навколо с. Синичено.

На сьогоднішній день відомо два пізньопалеолітичних місцезнаходження, що були локалізовані М.В. Сібільовим: верхів'я яру Киянського й урочище Пристін. Стоянка пізнього палеоліту, відкрита 1988 р. та досліджена повністю протягом 1989-2002 рр. увійшла до наукового обігу під назвою «стоянка біля с. Синичено».

Ключові слова: *пізній палеоліт, Сіверський Донець, Синичено, М.В. Сібільов*

Пошук пам'яток давнього кам'яного віку у районах, багатих крем'яною сировиною, відбувається певними хвилями. Так, обстеження ділянки середньої течії Сіверського Дінця було розпочато під час підготовки до проведення XII Археологічного з'їзду, продовжено у 1920-30-ті роки М.В. Сібільовим і після майже 50-річної перерви поновлено експедицією Харківського історичного музею під керівництвом автора.

М.В. Сібільов більш ніж за два десятиліття досконало вивчив цей регіон, відкривши 7 місцезнаходжень, пов'язаних з пізнім палеолітом. Але локалізація пам'яток, їх прив'язка залишають бажати кращого, хоча цьому є певні виправдання: сам М.В. Сібільов зазначав, що деякі розвідки він проводив, навіть не маючи карти [2, с. 13]. До того ж назви урочищ, які він використовував, сучасним місцевим жителям не завжди відомі. Змінилися і назви деяких населених пунктів: так, коли М.В. Сібільов пише про село, що зараз має назву Кам'янка, він вживає сучасну для нього назву Стратилатівка. Це викликає певні складнощі для сучасних дослідників, які спеціально не займалися історією досліджень регіону. Як наслідок – кілька пам'яток, що розташовані у різних місцях навколо одного населеного пункту, позначаються як одна, або нова пам'ятка ототожнюється із відкритою раніше.

Показовою у цьому сенсі є ситуація із пам'ятками, розташованими навколо с. Синичено. Почнемо з назви населеного пункту: 25 червня 2009 року, розглянувши рішення

Ізюмської районної ради, XLII сесія Харківської обласної ради V скликання прийняла рішення № 1275-V «Про зміни в адміністративно-територіальному устрої області» згідно з яким село Синичине вважається селом Синичено. Таким чином всі, хто писав про село раніше 2009 р., називали його Синичине українською та Синичино російською.

Локалізація місцезнаходжень біля с. Синичено позначена на карті, яка є фрагментом німецької карти 1942 року (рис. 1).

Околиці села Синичено М.В. Сібільов навідував неодноразово та доволі ретельно обстежив, про що свідчать записи у його щоденниках. Розглянемо відкриті ним пам'ятки давнього кам'яного віку в околицях села, спираючись на публікації й особисті записи, що зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАН України (при цитуванні збережено стиль та орфографію автора).

На південний схід від села знаходиться великий яр, який М.В. Сібільов називає «Киянським» (рис. 1, 1). Місцеві жителі зараз цю назву не використовують. У щоденнику за 1938-39 рр. зазначено: «В верховьях овра.[ага] Киянского, по-видимому, на второй террасе, где школьниками был найден зуб мамонта, переданный теперь в Святогорский музей, в суглинке, почти у дна оврага, был взят кремневый отжимной отщеп, пока единственный в этом месте» [3].

У грудні 1940 р. М.В. Сібільов знов навідав Синичено, у його щоденнику міститься наступний запис: «В Синичино у уч.[астка] С. Ка-

менской школы В. Малиновского купили зуб мамонта, собственно, его обломок. Затем с Малиновским и др. учениками ходили осматривать место, где зуб был найден.

В верховье оврага [ага] Киянского на высоте, по-видимому, 2-й террасы осмотрели место, где был найден зуб мамонта. Удалось установить, что зуб мамонта был извлечен учеником не из стены обнажений, а из глины на месте водотечи оврага. Здесь, также как и на предыдущих обнажениях, поверху и в разрезе гумуса много кремневых отщепов, а из глинистого обнажения извлечен 1 кремневый отщеп, кроме того, здесь на склоне оврага недалеко от дна был подобран обломок трубчатой кости средней величины животного.

Зуб мамонта не мог находиться в стенках разреза глубже 3,5 м, так как самое дно оврага лежит на такой глубине. После этого были рассмотрены расположенные значительно ниже других глинистые обнажения большой мощности. Из самих стенок глины не извлечено ничего, но по склонам оврага в осыпях в одном случае суглинка, в других – чернозема, лежало множество кремневых отщепов. Некоторые из отщепов подобраны нами» [5].

Навесні 1941 р. М.В. Сібільов розпочав розкопки: «На месте, где в прошлом году были найдены микролиты, сейчас было выкопано два микролитических отщепа. Яр Киянщина в этом году размыт вешними водами, часть стоянки смыта, а на остатках ее из чернозема надвинулись камни. Это место трудно было зачищать. Причем больше попадались естественные желваки всех видов. И лишь три отщепа носили на себе следы использования их руками человека. Однако окраска этих отщепов сейчас не та, что в прошлом году. Были тщательно исследованы на значительном расстоянии обнажения суглинка в яру Киянщина. Там ничего не оказалось за исключением одного места примерно в центре яра, где найдена сомнительная ножевидная пластинка. Около этого места на дне яра и в северной стенке его взято несколько больших отжимных и сколотых пластин» [6].

М.В. Сібільов також повідомив про знахідку «макролитического типа отщепов, из них один ретушированный, обломка ориньякского типа микролитической кремневой проколки на глубине 1 м от начала суглинка» [4]. Він висловив припущення, що «центр стоянки, видимо, целиком размыт и процесс размывания продолжается. По крайней мере, при осмотре стоянки весной 1941 г. в северном разрезе оврага суглинка уже не оказалось, на этот раз тут

просвечивали выходы мела и по склону разреза валялось множество кремней. На южной стороне оврага суглинок сохранился, но зачистка его обнажений на этот раз дала только пару маленьких отщепов. Зачищена площадь длиной до 10 м при ширине 40 см» [4].

У 1992 р., під час роботи експедиції Харківського історичного музею біля с. Синичено, яр було обстежено від верхів'я до гирла. Зафіксовано наявність природно розколотого кремєню, залишків культурного шару не знайдено.

На південний схід від села, на краю лісового масиву, що тягнеться вздовж Сіверського Дінця до с. Яремівка знаходиться урочище Пристін (рис. 1, 2), яке М.В. Сібільов відвідав 1940 р.: «В ур.[очище] Пристен, там, где Донец только что приняв р. Оскол под крутым углом подходит к правобережным горам, подмывая их, тянется ряд выступов над лугом и рекой. Выступы эти представляют собой край террасы. На первом из них, ближайшем к с. Синичино, сверху – гумусный слой в 65-70 см. В нем кремневые отщепы, а на поверхности подобран черепок времени, по-видимому, катакомбных погребений со следами сглаживания изнутри и снаружи» [5].

У щоденнику за 1941 р. 11 червня М.В. Сібільов зробив запис: «Производили зачистку обнажений левой стороны Пристенской стоянки. В суглинке, на глубине 60-70 см от начала суглинка найдено много мелких отжимных отщепов, микролитические ножевидные пластинки целые и в обломках, маленький микролитический нуклеус неправильно ограниченный, пластинки небольшие. Затем на расстоянии 90-100 см от начала суглинка, в том же слое, где в прошлом году найдены верхнепалеолитические орудия, оказались довольно крупные отжимные пластинки. Еще ниже на глубине 125-130 см выкопаны массивные пластинки и отщепы, их немного.

Микролитический слой, обнаруженный этими раскопками, совершенно новый. Если первым считать культурный слой (15-40 см), вскрытый в 1940 г. в правом углу стоянки, то микролитический будет вторым, а культурный слой на глубине метра – третьим и на глубине 125-130 см – четвертым» [6].

М.В. Сібільов вважав, що нижні шари перевідкладені: «Стоянка занимает в ширину по реке не менее 70 м, причем в одном ее углу, вместе с кремнями встречаются окатанные мелкие и средние куски мела и самый суглинок окрашен меловой водой в беловатый цвет, залегающий же над ним гумус совершенно черный. Стоянка находится, по-видимому, на

самої вершині гори, но эта вершина покрыта лесом и найти первоначальное залегание кремневых орудий пока не удалось» [4].

І.Ф. Левицький і Д.Я. Телегін під час розвідок у 1950 р. ретельно дослідили урочище Пристін біля с. Синичено, зробивши дві зачистки надзаплавної тераси. Одна з них дала незначну кількість ранньонеолітичного матеріалу, у вимоїнах схилів було знайдено нуклевидний уламок [1, с. 13-20].

Співробітники експедиції Харківського історичного музею у 1995 р. обстежили урочище Пристін, але не знайшли тут взагалі жодного кременя.

Між селами Суха Кам'янка та Синичено, на південний захід від останнього знаходиться підвищення, де місцями відслонюється кора вивітрювання. Тут і зараз можна бачити багато жовен і фрагментів кременю, іноді трапляються артефакти зі слідами розколювання. М.В. Сібільов неодноразово оглядав цю територію, відзначаючи наявність тут крем'яних знарядь (рис. 1, 4). Зокрема, у щоденнику 13 жовтня 1940 р. було зроблено запис: «Осмотрена гора вдоль тропинки, по которой синичинские школьники ходят в сухокаменскую школу. Тут по обеим сторонам тропинки валяется множество кремневых ощепов. Вершина и склоны горы к Донцу между Синичино и С. Каменкой представляют собой одну громадную макролитическую стоянку, где, кажется, имеется позднепалеолитический и ранней бронзы кремь» [5]. Під час розвідок 2004 р. експедиція Харківського історичного музею оглянула цей район і відзначила кілька пунктів локалізації крем'яних артефактів [8, с. 211-216].

У 1988 р., під час проведення розвідок експедицією Харківського історичного музею під керівництвом автора, біля с. Синичено було відкрито нову пізньопалеолітичну стоянку. Пам'ятка знаходиться у 50 м на південь від околиці села Синичено, в 1 км від р. Сіверський Донець, на правому його березі, у нижній частині схилу підвищення (рис. 1, 3). Перші знахідки було зроблено в осипу стінок виїмки невеликого кар'єру глибиною до 2 м. Як з'ясувалося пізніше, цей кар'єр зруйнував північно-східну ділянку культурного шару пам'ятки. Розкопки тривали протягом п'яти польових сезонів з 1989 до 2002 року, досліджена площа становить 57 м² (рис. 1, 5).

Колекція крем'яних виробів, що походить із культурного шару пам'ятки, налічує 1747 предметів і представлена наступними групами: уламки жовен, нуклеуси та нуклевидні уламки,

сколи формування та підправки нуклеусів і знарядь, відщепи, пластинки, мікропластинки, знаряддя.

Серед нуклеусів переважають вироби торцевого типу (рис. 2, 1, 2), відщепи (їх більшість), пластинки та їх фрагменти складають половину колекції. Група знарядь нечисленна (17 екз.), половина з них – різці, переважно бокові й один серединний (рис. 2, 8, 9). В якості заготовок для них використовувались, головним чином, пластинчасті відщепи. Два скребловидних знаряддя виготовлені на масивних відщепках, їх робочий край сформований крутою ретушшю (рис. 2, 3, 5). Дві пластини мають ретушовані виїмки (рис. 2, 6, 7). Знаряддя на пластині має виділене кількома фасетками ретуші невеличке жальце (рис. 2, 4). Значна кількість відщепів і пластинок має сліди використання у вигляді ретуші утилізації. На площі пам'ятки знахідки розташовані нерівномірно, утворюючи сім скупчень, що відповідають робочим місцям [7, с. 111-117]. Хоча така планіграфічна структура характерна для майстерень з первинної обробки кременю, пам'ятка справляє враження не стільки об'єкту виробництва, скільки місця короткочасної зупинки групи мисливців з метою ремонту та поповнення спорядження.

У щоденниках і записах М.В. Сібільова місце, де була у 1988 р. відкрита та потім досліджена стоянка, не згадується, хоча він припускав, що «отщепами должны быть заняты и усадьбы Синичина, так как кремневые отщепы валяются по обеим склонам нижней части оврага Киянского» [5].

Отже, біля с. Синичено Ізюмського району Харківської області на сьогоднішній день відомо два пізньопалеолітичних місцезнаходження, що були локалізовані М.В. Сібільовим: верхів'я яру Киянського й урочище Пристін, а також стоянка пізнього палеоліту, відкрита 1988 р. та досліджена повністю протягом 1989-2002 рр. Остання увійшла до наукового обігу під назвою «стоянка біля с. Синичено». Місця локалізації крем'яних артефактів на підвищенні між селами Синичено та Суха Кам'янка фактично знаходяться на правому високому березі річки Суха Кам'янка, правій притоці Сіверського Дінця. Тому логічніше їх віднести до с. Суха Кам'янка, оскільки розташовані вони ближче до цього населеного пункту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Левицький І.Ф. Дневник исследований в районе среднего Донца (Среднедонецкая археологическая экспедиция 1950 г.) // Науковий архів Інституту археології НАН України

(НА ІА НАН України) І.А. 1950/6. № 1240.

2. Сибилев Н.В. Древности Изюмщины. Изюм, 1926. Вып. 2. 26 с.

3. Сибилев Н.В. Дневник 1938-1939 гг. // НА ІА НАН України. І.А. – А. ф. № 13.

4. Сибилев Н.В. Новые стоянки с культурными слоями в лессовидном суглинке // НА ІА НАН України І.А. – А. ф. № 3.

5. Сибилев Н.В. Разведки 1940 г. Дневник // НА ІА НАН

України І. А. – А. ф. № 15.

6. Сибилев Н.В. Экскурсии 1941 г. Дневник // НА ІА НАН України І. А. – А. ф. № 16.

7. Сніжко І.А. Пізньопалеолітична майстерня біля с. Синичине // Археологический альманах (Донецк). 2006. № 18. С. 111-117.

8. Сніжко І.А. Нові пам'ятки кам'яного віку на Харківщині // Археологический альманах (Донецк). 2008. № 19. С. 211-216.

Snizhko Iryna

Upper Paleolithic Sites near Synycheno Village, Kharkiv Region

The search for the Stone Age sites in the middle of the Siversky Donets River basin was begun before the XII Archaeological Congress, continued in the 1920-30s by M.V. Sibilyov and restored in 1988 by the expedition of the Kharkiv Historical Museum.

M.V. Sibilyov discovered 7 sites in the area, but now there are some difficulties with their localization since several sites located in different places around one settlement are marked as one, or a new site is identified with the one found before. Indicative in this sense is the situation with the sites, located around village Synycheno.

Near the village, there are two Upper Paleolithic sites localized by M.V. Sibilyov: the upper reach of the Kyiansky ravine and the Prystin natural boundary.

A large ravine is located south-east of the village. In its upper reach in 1940-41 M.V. Sibilyov conducted small excavations, having found a few lithic flakes, a knife-like flake, a few microliths and a flint nodule. He conceded that the site was destroyed by a ravine.

To the south-east of the village, on the edge of the large forest, stretching along the Siversky Donets to the village Yaremivka there is a Prystin natural boundary, which M.V. Sibilyov visited in 1940, having found flint lithic flakes. The following year, during the cleaning of the rock outcrop at the depth of 0.6-0.7 m he found many small lithic flakes, microlithic flakes, a small microlithic nucleus, and at a depth of 0.9-1.3 m – lithic flakes and flakes of a larger size. I.F. Levytsky and D.I. Telegin during the surveys in 1950 thoroughly studied the Prystin natural boundary, having made two cleanings of the terrace above flood-plain. One of them gave a little amount of Lower Neolithic material, and a nucleus-like fragment was found in the gullies of the slopes.

In 1988, during the surveys carried out by the expedition of the Kharkiv Historical Museum under the leadership of the author near the village of Synycheno the new Upper Paleolithic site was found. The site was located 50 m south of the outskirts of the village Synycheno, 1 km from the river Siversky Donets, on the right bank of the river, in the lower part of the slope. The assemblage of flint produced items taken from the cultural layer of the site has 1747 items and is represented by the following groups: nodule debris, nuclei and nucleus-like debris, chips of forming and refining of the nuclei and tools, lithic flakes, flakes, microflakes, burins, grooved tools, awl. At the area of the site, the findings were located unevenly, forming seven groups corresponding to the workplaces. The site gives the impression of being a place of a group of hunters short-term stop for repairing and replenishment of the equipment. The site was completely studied during 1989-2002 and was introduced into scientific circulation under the name of the «Site near Synychyno».

Keywords: Late Paleolithic, Siversky Donets, Synycheno, M.V. Sibilyov

Надійшла до редакції / Received: 17.09.2018

Схвалено до друку / Accepted: 23.10.2018

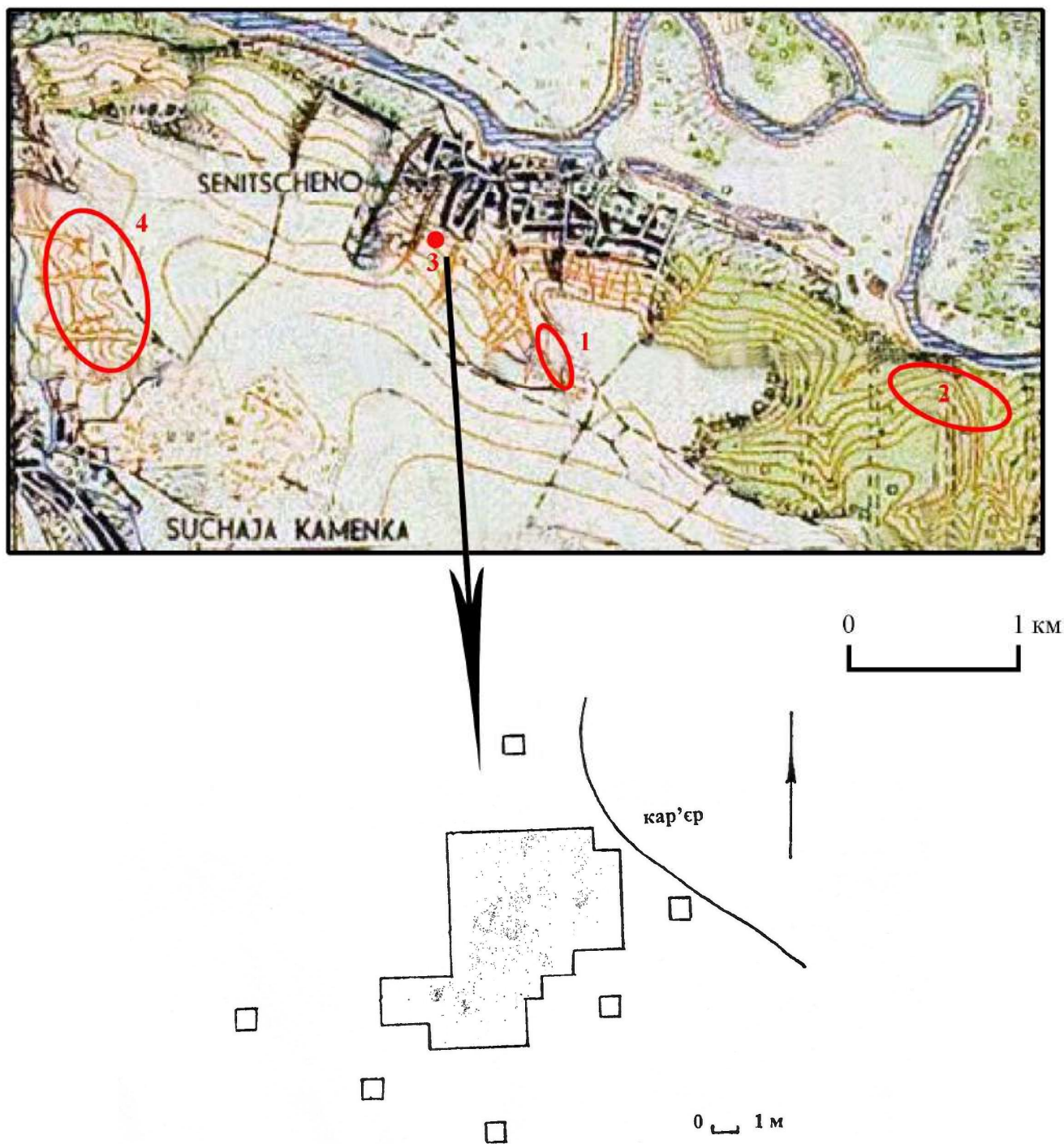

Рис. 1. План розташування пізньопалеолітичних пам'яток біля с. Синичено:
 1. - місцезнаходження в яру Киянському; 2. - урочище Пристін;
 3. - стоянка, відкрита у 1988 р.; 4. - район Сухої Кам'янки;
 5. - план розкопу стоянки біля с. Синичено.

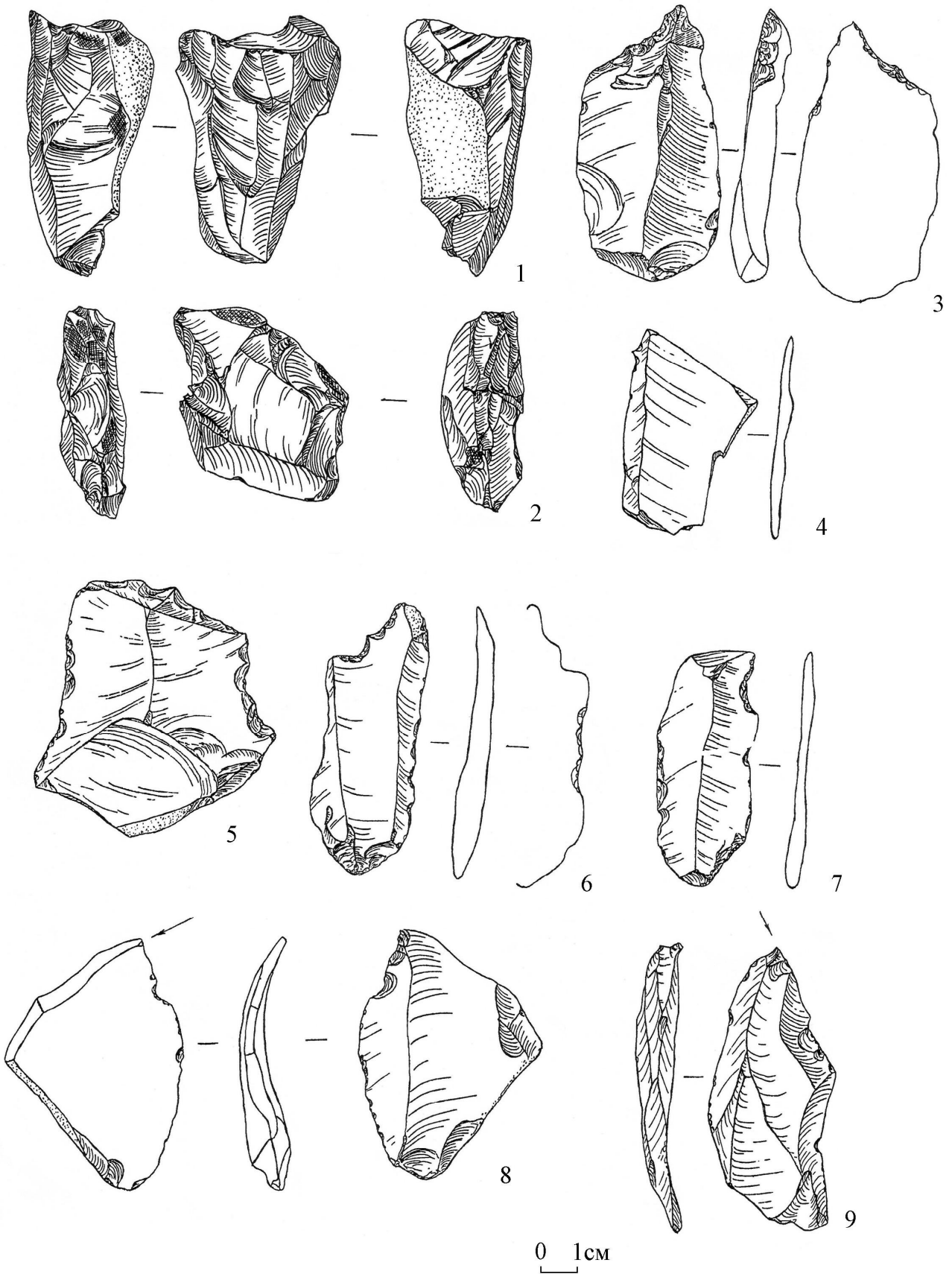

Рис. 2. Стоянка біля с. Синичено. Крем'яні вироби.